

KAMENČIĆ U MOZAIKU NOVIJE POVIJESTI HRVATSKOGA PRAVOPIISA*

Franjo Cipra, Petar Guberina, Kruno Krstić, HRVATSKI PRAVOPIS, 1941,

ArTresor naklada, Zagreb 1998.

Iako je kodifikacija hrvatskoga pravopisnog uzusa često praćena burnim zbivanjima¹, a same je hrvatske pravopisne knjige pratio zlosretan usud zabranjivanih, uništavanih ili, s druge strane, zbog okolnosti u kojima su se pojavljivale, nemilih priručnika², hrvatsku je kulturnu javnost prije desetak godina nemalo iznenadila spoznaja da je i prije Babić-Finka-Moguševa *Hrvatskoga pravopisa* iz 1971. godine, čuvena *londonca*, još jedna hrvatska pravopisna knjiga bila zabranjena i uništena: *Hrvatski pravopis* Franje Cipse, Petra Guberine i Krune Krstića, napisan 1941. godine. Prvotno je iznenađenje

činjenicom da su vlasti Nezavisne Države Hrvatske zabranile jednu hrvatsku pravopisnu knjigu uskoro i razjašnjeno - taj se pravopisni priručnik našao u procjepu između dviju zakonskih odredbi mlade države: u pogledu dotadašnje pravopisne norme umjerenije *Ministarske naredbe o hrvatskom pravopisu* donesene 23. lipnja 1941. godine, koja je s obzirom na zastupljenost temeljnih pravopisnih načela, fonemskoga (fonološkoga) i morfemskoga (morfološkoga; morfonološkoga) dobrim dijelom zrcalila stanje u dotadašnjoj hrvatskoj pravopisnoj normi³, a na temelju koje je i spomenuta

* Tehničkom greškom ovaj je prikaz izostavljen iz prošlog broja. Uredništvo se ispričava autorici.

¹ Ako i ostavimo postrance užu grafijsku problematiku, dakle pitanje usustavljanja hrvatske grafije, sukobi su se oko utvrđivanja tipa hrvatske ortografije (pravopisa) naročito razbukitali polovicom devetnaestoga stoljeća. Čak je i objelodanjanje *Hrvatskoga pravopisa* Ivana Broza 1892. godine, iako je imalo označiti prevagu jedne pravopisne koncepcije, bilo sve prije no zatamljivanje uzavrelih strasti.

² Političke su okolnosti, a ne sam sadržaj tih knjiga, nerijetko bile presudne za takav stav javnosti. Takav je nepovoljan sklop društveno-političkih silnica pratio i Brozov *Hrvatski pravopis*, ali i kasnije Boranićeve prerade i dorade Brozove pravopisne knjige. Nešto se slično dogodilo stotinjak godina poslije Anić-Silićevu *Pravopisnom priručniku* koji je, iako metodološki najdosljedniji hrvatski pravopis, a k tome vrlo čvrsto oslonjen na tradiciju hrvatske pravopisnosti, u devedesetima naglo povučen iz uporabe. (Na toj skali odnosa prema pravopisnim priručnicima bitno je drukčiji položaj tzv. *novosadskoga pravopisa* /*Pravopis hrvatskosrpskoga jezika*, Matica hrvatska - Matica srpska, Zagreb - Novi Sad 1960/ : knjiga je to koja je zastupala umnogome dvojbene teze, dakako ne samo - čak i ponajmanje - što se pravopisa tiče; njezina je nepopularnost utoliko i utemeljena!)

³ Temeljno je dakle pitanje utvrđivanje tipa pravopisa: fonemski/fonološki pravopis pretpostavlja da se slovima bilježe *fonemi* (stoga *slatka* prema *slad + ka*), dok, naprotiv, *morfonološki* ili *morfemski/morfonološki* predviđa bilježenje *morfonema* (fonema kao konstitutivnih dijelova *morfema*), odnosno čuvanje u pismu morfemskih granica (*gradski*). Očigledno je da se nipošto ne može govoriti o čistu

knjiga napisana, te znatno rigoroznije *Zakonske odredbe o hrvatskome jeziku, o njegovoj čistoći i o pravopisu*, koja je stupila na snagu nakon nepuna dva mjeseca, 14. kolovoza. Novi je stav državnih vlasti nedvosmislen: "Na hrvatskom se jeziku ima pisati po korienskom, a ne po zvučnom pravopisu", i u skladu su s tom odredbom nastali kasniji pravopisni priručnici: *Koriensko pisanje* (1942) te Cipra-Klaićev *Hrvatski pravopis* (1944; pretisak je 1992. godine objavila Hrvatska sveučilišna naklada naslovivši ga, ipak neprecizno - *Hrvatski korijenski pravopis!*). Tako je zapečaćena sudbina Cipra-Guberina-Krštićeva *Hrvatskoga pravopisa* koji nastajao u ljetnim mjesecima 1941. godine: tiskarski je slog jednostavno uništen!

S gotovo šezdesetogodišnjim zakašnjenjem listamo *Hrvatski pravopis* Franje Cipe, Petra Guberine i Krune Krštića. Knjigu je naime 1998. godine po prvi put objavila ArTresor naklada.⁴

Kako bi sustavnije pisanje o pravopisnoj normi zahtijevalo doticanje raznih

jezičnih razina (fonološke, morfonološke, morfološko-leksičke, sintaktičke, uključujući napose razinu teksta), ali i izvanlingvističke ili tek rubnolingvističke teme (primjerice u pravilima o pisanju velikoga ili maloga početnog slova, pitanjima pisanja vlastitih imena, poglavito onih stranoga podrijetla), u napisima poput ovoga iscrpnost nužno ustupa mjesto reprezentativnosti. Zaustavljamo se stoga na pravopisnim problemima o kojima je progovoreno već u *Uvodu* knjige, a to su, osim odabira temeljnoga pravopisnog načela (fonemskoga i/ili morfemskoga/morfonološkoga), naročito pitanja pisanja interpunkcijskih (rečeničnih) znakova te strukture pravopisnoga rječnika.

Što se tiče tipa fonološko-morfonološkoga (fonemsko-morfemskoga) pravopisa kakav je zacrtan Cipra-Guberina-Krštićevom pravopisnom knjigom, valja reći da se on u većoj mjeri uklapa u pravopisnu situaciju u kojoj izniče.⁵ Pravopisci (a ni zakonodavac u

pravopisnom tipu, već se pravopisnim pravilima uspostavlja odnos između tih načela.

Propisane po točkama, a većina ih se odnosi na spomenutu dvojbu, odredbe se Ministarstva ustvari i ne prepoznaju kao radikalne, naprotiv, prije kao potvrđivanje i ranije hrvatske pravopisne norme ili barem nekih kolebanja u pravopisnome uzusu. Nižemo nekoliko propisanih primjera ispravnoga pisanja: *žeđ - žeđca* (ne *žećca*), *početak - početci* (ne *poćeci*), *Gradac - Gradca*, *odsjek, predsjednik* (ali i *podpredsjednik*), *odcijepiti, nadčovječan, odćušnuti, dat ću* (ne *daću*) i sl. Činjenica da veći broj tih primjera (iako ne svi!) ne odstupa ni od današnje pravopisne norme ohrabruje u pomisli o nezanemarivu kontinuitetu hrvatske pravopisne norme.

⁴ Iako je slog *Hrvatskoga pravopisa* uništen, sačuvano je nekoliko korekturnih otisaka njegova prijeloma, o čemu saznajemo iz *Prirediteljeve bilješke* u novoobjavljenoj knjizi (str. 161). Jedan je takav otisak poslužio kao predložak današnjemu izdanju.

⁵ Već pedesetak je godina izgrađivana Broz-Boranićeva norma urodila relativnom stabilnošću hrvatske pravopisne situacije. Svojevrsna je suzdržanost posljedicom nekih kolebanja manje uvjetovanima nestabilnostima u uzusu, a znatno više diktiranim priklanjanjem srpskoj pravopisnoj praksi (najočitiji je primjer za to peto izdanje Boranićeva *Pravopisa hrvatskoga ili srpskoga jezika*, objavljeno 1930, a

prvo vrijeme) očito nisu kanili bitno zadirati u pravopisne navike, te su novim pravopisnim pravilima tek potvrdili "staru" pravopisnu normu. Omjer je stoga između fonemskoga (fonološkoga) i morfemskoga (morfološkoga/morfonoškoga) otprilike onakav kakav se već bio ustalio u hrvatskoj pravopisnoj tradiciji: "d se ne mijenja u t, ako se nalazi na kraju predmetka složenih riječi ispred s, š, c, č i ć" (str. 30; ovdje, pa i nadalje upućujemo na paginaciju priređivača pretiska navedenu u uglatim zagradama, a ne na originalnu paginaciju korekturnog otiska).⁶ Neka su pak pravopisna pravila na tragu stabiliziranja hrvatske pravopisne norme, iako u pravopisnoj praksi, i onoj koja je prethodila Cipra-Guberina-Krstičevu *Pravopisu*, ali i u kasnijoj, nije bilo jedinstvenih rješenja:

"d iz dometka -dak u imenicama s nepostojanim a ostaje u pismu ispred c, premda se ne izgovara. Piše se:

napredci a ne *napreci* ni *napretci*
posljedcima " " *posljecima* ni
posljetcima
zadci " " *zaci* ni *zatci*

d iz dometka -dac u imenicama s nepostojanim a ostaje nepromijenjeno u pismu (premda se gubi u izgovoru) ondje, gdje je potrebno istaknuti razliku od koje slične riječi. Tako se piše:

prema *mladac* a ne *ledci*
prema *ledac* " " *mlaci* ni *mlatci*
mladci " " *leci* ni *letci*" (str. 31).⁷

Valja međutim upozoriti i na neke značajke samih formulacija pravopisnih pravila. Naime osim pravopisne norme ne treba zanemariti ni način na koji je ona propisana. I dok primjerice pravopisno pravilo "U složenim riječima, kojima se označuje viši ili niži položaj u odnosima službe, zvanja, zanimanja, društva i t. d., predmetci *nad* i *pod* čuvaju d u pismu bez promjene, premda se u izgovoru prilagođuju" (str. 31) rasvjetljuje neke probleme vezane uz dosljednost, sveobuhvatnost i logičnost pravila⁸, istodobno se u svim ovdje navedenim pravilima, ali i u općem stavu sastavljača pravopisnih pravila iznimno jasno razabire lučenje dviju jezičnih normi, pravogovorne i pravopisne: "U govoru vrijedi ovo općenito pravilo: kad se dva suglasnika različite zvučnosti nađu jedan od drugoga, prvi se od njih mijenja tako,

prerađeno prema *Pravopisnom uputstvu za sve osnovne, srednje i stručne škole Kraljevine S. H. S.* iz 1929. godine). Cipra-Guberina-Krstičevoj knjizi neposredno je prethodilo osmo izdanje Boranićeva *Pravopisa* sa samoga početka 1941, koje je predstavljalo Boranićev povratak vlastitim ishodištima.

⁶ Pravilo je to koje, izniklo iz Broz-Boranićeve prakse, prepoznamo i u našoj današnjoj pravopisnoj normi. Potkrijepljeno je ovim primjerima: *odsjek* (a ne *otsjek*), *odcijepiti* (a ne *otcijepiti*), *odšetati* (a ne *otšetati*), *nadžovječan* (a ne *natčovječan*), *odćušnuti* (a ne *otćušnuti*) - str. 31.

⁷ Riječ je dakako o očitim greškama u slogu. Sami su nam pak primjeri znani i iz novijih rasprava: *mladac* - *mladca* ili *mlaca*, *ledac* - *ledca* ili *leca*.

⁸ To su pravilo pravopisnici inače "naslijedili" iz *Ministarske naredbe o hrvatskom pravopisu*: "U riječima, kojima se označuje viši ili niži položaj u odnosima službe, zvanja, zanimanja, organizacije i sl., prijedlozi *nad* i *pod* čuvaju glas d bez promjene; na pr. *nadporučnik*, *podpredsjednik* i t. d." (usp. *Ministarska naredba o hrvatskom pravopisu*, pretisnuta u *Hrvatskom pravopisu*, str. 9).

da se po zvučnosti povodi za drugim. (...) **U pismu se ne bilježe ove promjene: (...)**" (str. 29-30; istakla L. B.).⁹

Iznimno su zanimljiva pravila o pisanju rečeničnih znakova. U osnovi ne mijenjajući tradiciju hrvatske Broz-Boranićeve strukturne (gramatičke) interpunkcije, autori su *Hrvatskoga pravopisa* iz 1941. godine u pravopisna pravila unijeli elemente ritmo-melodijskoga načela - *govorna stanika* postaje ne samo signal za pisanje rečeničnoga znaka (točke, zareza ili točke i zareza) već često i presudna za razumijevanje smisla iskaza. I ako bi bilo pretjerano zaključivati da je "olabavljena" strukturna interpunkcija olakšala priklanjanje (logičko-)semantičkoj interpunkciji u šezdesetima, i neće biti neprimjereno pomisliti da su upravo neke *opaske* u ovoj knjizi na nov način rasvijetlile pitanje rečeničnoga znakovlja: *gramatička struktura rečenice, ritam i*

smisao iskaza međusobno se ne isključuju.¹⁰

Da je ritmo-melodijsko interpunkcijsko načelo polazišno u određivanju pravila o pisanju rečeničnih znakova (*pismenih znaka*, interpunkcije) razvidno je već u pristupu: Ovisno o tome označuju li *stanku* ili *melodiju*, pismeni se znaci dijele na *pismene znake za stanke* (ovisno o dužini stanke, to su *točka*, *zarez* i *točka i zarez*) i *pismene znake za melodiju* (*dvotočje*, *upitnik*, *uskličnik*, *navodnici*, *točkice*, *zgrade* i *crtica*).

Pravila kojima se propisuje pisanje kojega rečeničnog znaka uglavnom će se - što je dijelom novost u ne baš zanemarivoj tradiciji hrvatskoga pravopisanja - zasnivati na stanki, odnosno rečeničnoj melodiji, pa će se tako, primjerice, zarez pisati "ispred i iza umetnutih riječi, koje se također stavljaju između zareza; naročito, kad se umetnutim riječima osjetljivo mijenja melodija i rečenično vrijeme (brzina čitanja), ili kad sila glasa pada na umetnute riječi" (str. 72).¹¹

⁹ Sama ta činjenica i ne bi trebala iznenađivati kada miješanja kompetencija različitih normi ne bi bila jedna od slabijih točaka i mnogih mlađih pravopisnih knjiga. Naime nakon Brozova *Hrvatskoga pravopisa* i uzgrednih, no jasnih napomena tipa "Kad bi u jednoj istoj riječi trebalo da dođu neposredno jedno do drugoga dva suglasna od različite vrste, onda se (u govoru a po tome i) u pismu izjednačuju između sebe po ovim pravilima: (...)" (usp. Ivan Broz, *Hrvatski pravopis*, Zagreb 21893, str. 21; istakla L. B.) kasnije su hrvatske pravopisne knjige nerijetko pomicala granice svoje kompetencije, pa i nedovoljno isticale odnos između ortoepskih i ortografskih pravila.

¹⁰ Na povezanost ritmo-melodijskih značajki govora sa smislom, upućuju i pravopisci: "S jedne strane smisao, a s druge strane potreba odmora u govoru, traže stanovite stanke i različite modulacije glasa. S pomoću njih odjeljujemo izgovorne i misaone cjeline, pojedine rečenice i dodatke. Stanke i melodija pomažu nam dakle, da jasnije shvatimo misli i da osjetimo njihov osjećajni stupanj" (str. 70).

¹¹ I uz taj primjer valja upozoriti kako je navedeno pravopisno pravilo unijelo promjenu u način opisa norme, a ne u samu normu. Napokon, prepoznamo u njemu i današnju pravopisnu situaciju, tek su autori aktualnoga hrvatskog pravopisa vjerniji Broz-Boranićevoj tradiciji pisanja pravopisnih priručnika, pa se danas u formulaciji pravopisnih pravila u prvome planu ističu strukturni elementi rečenice/iskaza: "Umetnute se rečenice uvijek odvajaju zarezom"; "Apozicija iza upravne riječi smatra se naknadno

hrvatskih pravopisaca iz 1941. godine: "Načelo u izboru riječi bilo je ovo: *Zabilježiti hrvatske riječi, i to hrvatske književne riječi, koje mogu praviti poteškoće u pisanju*" (str. 13, istakla L. B.). I ako se komu čini da je ipak jednostavnije u jednoj knjizi, u jednome rječniku dobiti što više obavijesti - recimo i ovo: možda to i jest praktičnije, ali takve su "usluge" nužno krnje. Pridodamo li tome i misao da se umjesto opterećivanja pravopisnih rječnika moglo pristupiti izradi drugih tipova rječnika i raznih jezičnih savjetnika, korak smo bliže zaključku kako obilje nije nužno i bogatstvo.

Prolistavanje je Cipra-Guberina-Krstićeva *Hrvatskoga pravopisa* i šezdesetak godina nakon njegova nastanka svojevrsno otkriće. Pošto se razjasne razlozi neobične sudbine te pravopisne knjige u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj slijedi bavljenje normom njome propisanom - i načinom njezina propisivanja - čime se razotkriva još jedan djelić hrvatske pravopismene povijesti. Naime pravopis je to utkan u tradiciju hrvatskoga pravopisa - u čijem *Uvodu*, uostalom, stoji: "Iznijet ću ukratko, koje smo nove stvari uveli, a koja smo kolebanja uklonili i dali im oblik zakona. Pri svakom uzakonjivanju vodila

nas je misao: *uzakoniti, što već postoji kao općenita navika, kako pišu hrvatski pisci i tako pružiti hrvatskoj školi hrvatski pravopis*" (str. 11) - i kao takav zacijelo bi imao izgleda biti prepoznat kao njezin dio. U tome ga je 1941. godine spriječila zabrana i uništenje, a njegovo zakasnijelo objavljivanje upravo u vremenu čestih propitivanja hrvatske pravopisne tradicije pomaže nam da još jedanput preispitamo i vlastite stavove o hrvatskome pravopisu i njegovoj tradiciji. Naime *Hrvatski se pravopis* Franje Cipre, Petra Guberine i Krune Krstića otkriva kao bitan kamenčić u tome mozaiku, pa ni slika njime upotpunjena ne može više biti ista - od stava prema izrazitije morfonološkoj (morfemskoj) hrvatskoj pravopisnoj praksi, napose prema tzv. *korienskom* pravopisu u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, do sasvim konkretnih pravopisnih rješenja, primjerice pisanja refleksa nekadašnjega *jata* te (morfo)fonemske distribucije $S + r + je > S + r + e$ (*vrijeme, vremena > vremena; brijeg, brjegovi > bregovi*). Drugim riječima svako će ozbiljno promišljanje hrvatske pravopisne norme u svrhu njezina mijenjanja - što se nerijetko, dakako i ne bez razloga dovodi u kontekst uspostavljanja veze s tradicijom - morati uzeti u obzir i iskustva pravopisaca iz 1941. godine.

Lada Badurina

potrebne tuđice ili manje preporučljive riječi koje po navedenim pravilima [pravila su to koja se izvode iz načela pravopisne obilježenosti riječi, nap. L. B.] ulaze u pravopisni rječnik, dolazi znak >, a iza njega stilski neutralna riječ, domaća zamjena ili normativno preporučljivija riječ ili oblik. Ako je stilska obilježenost veća, tada ispred prve dolazi još i zvjezdica" (usp. Babić-Finka-Moguš, nav. dj., 1996, str. 148-149).